

Susana Andea, *Congregații palatinale și voievodale (sec. XIII–XIV)/ Palatine's and Voivodal Congregations (13th–14th Centuries)*, Ed. Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2013, 347 p.

Volumul de față, conceput de distinsa cercetătoare dr. Susana Andea în ambientul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, își propune un studiu comparativ asupra adunărilor palatinale și voievodale din veacurile XIII–XIV, fundamentat pe temeuri documentare inedite și editate. Practic, asistăm la reluarea unui discurs istoriografic asupra constituirii și reprezentării stărilor în adunări la nivelul actual al Transilvaniei, gândită de autoare ca o necesitate determinată de lărgirea sistematică a bazei documentare, dar și de inovațiile produse în cadrul cercetărilor de dată recentă. Scopul volumului este acela de a iniția noi unghiuri de abordare analitică a acestor congregații, în marja cronologică a celor două secole alese, deși autoarea adaugă în mod inspirat și considerații ce țin de evoluția ulterioară a acestor instituții.

Din perspectivă structurală, lucrarea a fost gândită și alcătuită pe două paliere: unul dedicat analizării detaliate a modalităților de funcționare a acestor adunări palatinale/ voievodale, celălalt cuprinzând evidența congregațiilor desfășurate pe parcursul veacurilor XIII–XIV, cu precizarea că epoca angevină a fost, potrivit observațiilor autoarei, perioada de maximă activitate congregațională atât pentru palatinul regatului, cât și pentru voievodul Transilvaniei. Potrivit mărturiilor cercetătoarei, evidențele alcătuite prin accesarea colecțiilor de documente existente, dar și a site-ului *mol.arcanum.hu/dl-df*, nu sunt și nici nu pot fi în acest moment exhaustive, atâta vreme cât noi surse documentare pot oricând apărea. Utilitatea lor ni se relevă atât din acribia cu care elementele definitorii pentru fiecare adunare în parte sunt extrase din documente, cât și din formularea unor opinii personale pertinente pe marginea acestor informații. Apreciem, de asemenea, precizia cu care autoarea operează în folosirea terminologiei specifice stilionarelor de epocă, precum și analiza complexă care decurge din tratarea comparatistă a celor două instituții judiciare.

După o scurtă introducere care jalonează direcțiile cercetării, primul capitol al lucrării este dedicat de autoare *Regimului congregațional în Ungaria medievală*, fiind practic un scurt istoric al evoluției adunărilor de stări, absolut necesar pentru buna înțelegere a modului în care s-au desprins și funcționat congregațiile palatinale și voievodale în spațiul transilvan actual. Pentru secolul al XIII-lea, rădăcinile viitoarelor congregații generale se regăsesc, în viziunea autoarei, în adunările cu caracter judiciar de la Székesfehérvár, precum și în prevederile Bulei de aur din 1222, considerate de unii istorici ca fiind o congregație de început a stărilor. Definitorii sunt considerate apoi și întrunirile din

1277 – anul primului „parlament” din istoria regatului (potrivit opiniei lui Engel Pál), precum și din 1298, prima adunare care a emis legi. Secolele următoare au cunoscut evoluții interesante ale raporturilor de putere dintre regalitate și stări, reflectate ca atare și în modul de funcționare al instituțiilor judiciare generale. Bunăoară, s-a apreciat că epoca angevină a adus cu sine o serie de inovații instituționale și legislative fundamentate pe deplinătatea puterii regale și pe principiul că puterea legislativă nu aparține adunărilor de stări, ci monarhului, fiind suficientă doar consultarea baronilor și a prelaților. Singurul moment de afirmare a puterii nobiliare se consideră a fi fost reconfirmarea Bulei de aur în adunarea din anul 1351. Domnia regelui-împărat a cunoscut noi modificări determinate de noul cadru politic internațional și de acutizarea pericolului otoman, fapt care a făcut ca adunările să fie convocate mai ales pentru luarea unor decizii legate de război. De-abia spre sfârșitul domniei sale se semnalează faptul că actele și decretele regale au fost emise cu sfatul decizia și acordul stărilor. În a doua jumătate a secolului al XV-lea Matia Corvin își subordonează în bună măsură adunările de stări pentru a-și atinge scopurile propuse, majoritatea dezbaterilor concentrându-se pe luarea unor decizii legate de impozite, subsidii sau legi. În sfârșit, în timpul dinastiei Jagellone se observă că lipsa de autoritate a regilor a fost invers proporțională cu creșterea rolului adunărilor generale de stări, un element nou fiind implicarea tot mai accentuată a stărilor în problemele de relații externe ale regatului pe fondul sporirii avansului teritorial otoman. Tot în cadrul acestui prim capitol cercetătoarea conturează structura viitoarei analize tematizate asupra adunărilor palatinale și voievodale, luând în discuție terminologia utilizată, modul în care s-a făcut convocarea lor, participarea la adunări, frecvența și durata acestora, precum și atribuțiile incumbate, de la alegerea regelui până la emiterea de legi.

Capitolul al II-lea al volumului pătrunde în miezul tematicii, abordând problema *Palatinului și a congregațiilor palatinale*. În primul rând, sunt definite rolul și importanța acestui înalt demnitar al regatului maghiar în ceea ce privește luarea deciziilor și efectuarea judecăților în regat. Cu o autoritate extinsă asupra celei mai mari părți a regatului (excepție făcând Transilvania, Croația, Slavonia, Dalmația și banatele de Mačva și Severin), palatinul a asociat titlaturii sale și pe cea de comite, uneori chiar a mai multor comitate simultan, deși autoarea propune să se opereze o distincție între deținerea efectivă a funcției și obținerea de beneficii de pe urma ei, fapt extrem de greu sesizabil în plan documentar.

În ceea ce privește congregațiile palatinale, istoricul Susana Andea apreciază că veacul al XIV-lea a reprezentat momentul maximal al funcționării lor. Începuturile acestora le regăsește în deciziile de a alătura judecăților efectuate anual la curtea regală de la Székesfehérvár și judecățile itinerante efectuate de rege sau de alți înalți demnitari. Practic, din anul 1280 palatinul și-a început

șirul de judecăți desfășurate în *congregatio generalis* a comitatelor, fără a se putea însă detecta o anumită periodicitate în ținerea lor. De-abia din veacul al XIV-lea autoarea consideră că se poate vorbi de o adunare palatinală generală, menită să rezolve la nivelul comitatelor problemele de mai mică importanță ale nobilimii. Interesant este faptul că, deși se poate presupune că palatinul a ținut aceste adunări din poruncă regală, în majoritatea cazurilor actele emise de palatin nu menționează existența acesteia. În schimb, conform constatărilor cercetătoarei, porunca regală este întotdeauna specificată în cazul adunărilor speciale sau a congregațiilor proclamate. În ceea ce privește scopul general al acestor adunări palatinate, autoarea îl identifică ca ținând de stărpirea răufăcătorilor, de recuperarea stăpânirilor regale înstrăinate, dar și a veniturilor regaliene.

Deosebit de interesante sunt detaliile legate de structura și mecanismele de desfășurare a acestor congregații, deduse din analiza conținutului actelor emise cu această ocazie. Astfel, autoarea constată că aceste adunări s-au desfășurat, de regulă, în afara așezărilor, în anotimpurile prielnice, evitându-se, evident iarna. Ziua de început a adunărilor nu a putut fi detectată pentru veacul al XIII-lea, în schimb, din secolul următor lucrurile devin mai clare, putându-se vorbi în general de primele zile lucrătoare ale săptămânii. În ceea ce privește durata lor, în urma parcurgerii întregii documentații consultate, cercetătoarea opinează că aceasta a variat de la 1–3 zile la începuturi, până la 14–15 zile în secolul al XV-lea. Modalitățile de convocare au decurs din dreptul palatinului de a stabili locul și data adunării, autoarea observând că, dacă locul a tins să se perpetueze, data a rămas variabilă în timp. În general, au participat la aceste adunări nobilii comitatului, în anumite cazuri fiind specificată și prezența oamenilor de orice stare și condiție, dar niciodată cea a iobagilor. Autoarea se interoghează asupra cauzisticii judecate în cadrul acestor adunări, afirmând că nu este limpede ce cauze au ajuns în fața scaunului de judecată palatinal; din câte se pare, la judecata palatinului au ajuns cauzele înaintate de scaunul de judecată al comitatului sau cele ridicate chiar în adunare.

De o atenție aparte s-au bucurat congregațiile palatinate din nordul și vestul Transilvaniei de astăzi, precum și congregațiile proclamate. În legătură cu primele, cercetătoarea observă faptul că ele au funcționat frecvent după anul 1291, deși în primii ani ai domniei lui Carol Robert adunările conduse de palatin au fost înlocuite cu cele conduse de juzii regali itineranți numiți de rege (un caz aparte fiind cel al lui Dousa de Debrecen), fapt considerat atipic pentru regat atât din perspectiva teritoriului extins care a fost supus judecății, cât și a faptului că un voievod al Transilvaniei (chiar și în calitate de jude special desemnat de rege) a avut asemenea atribuții lărgite. Din 1323 reluarea adunărilor palatinate este urmărită de autoare prin revelarea itinerariilor palatinilor, însoțită de datele și comitatele în care s-au organizat congregații palatinate. De

cealaltă parte, convocarea congregațiilor proclamate a presupus o altă serie de observații ce au putut fi extrase din analiza aplicată documentelor aferente. Desfășurate întotdeauna în cadrul congregațiilor palatinală, ele au fost vestite prin târguri, având o participare generală. S-a observat că, de regulă, ele au fost stabilite într-o anumită zi, mai degrabă spre sfârșitul perioadei de desfășurare a adunării generale. Formulările folosite de cancelaria palatinală pentru convocarea lor au fost multă vreme variate, de-abia din perioada lui Ludovic I fiind conceput un formular care a tins să devină un stereotip asemănător unui stilionar. Cercetătoarea remarcă faptul că întotdeauna aceste adunări s-au ținut din poruncă regală, fapt specificat în actele emise cu această ocazie. Din păcate, spre frustrarea cercetătorului interesat, dat fiind specificul documentelor vremii, acestea nu cuprind argumentele sau dovezile incriminatoare, ci doar acuzațiile aduse și numele făptuitorilor.

Pentru a întregi subiectul adunărilor generale de stări pe care și l-a propus, capitolul al treilea al volumului este dedicat *Voievodului Transilvaniei și congregațiilor voievodale*, autoarea păstrând aceeași manieră de abordare analitică a subiectului. Potrivit opiniei sale, încă din veacul al XIII-lea puținele acte păstrate reflectă un voievodat în plin proces de constituire și organizare instituțională, administrativă și politică. Cu o autoritate extinsă asupra a șapte comitate, voievodul Transilvaniei a deținut până în 1441 și demnitate de comite de Solnoc, înlocuită apoi cu cea de comite al secuilor. Cercetătoarea nu pare să agreeze opiniile mai vechi sau mai noi care atribuie voievodului competențe reduse, care neagă atât faptul că autoritatea sa s-ar fi putut exercita până către centrul Ungariei, cât și controlul efectiv asupra celor șapte comitate aferente funcției sale. În viziunea domniei sale, faptul că voievodul figurează în lista înalților demnitari ai regatului alături de palatin și de judele curții regale, este o dovadă contundentă asupra importanței sale recunoscute oficial, materializată și prin controlul efectiv pe care l-a exercitat asupra comitatelor asociate funcției sale, pe care le-a condus efectiv, nu doar a încasat beneficiile cuvenite.

Pe de-altă parte, modalitatea prin care regele i-a desemnat pe voievozii Transilvaniei din rândul nobililor de mare încredere, de regulă din afara voievodatului și fără moșii în arealul acestuia, denotă, potrivit părerilor autoarei, prudența regală vizavi de această importantă unitate teritorial-administrativă, pentru ca aceasta să nu devină prea puternică și să nu ajungă sub conducerea unor familii „domnitoare”. Cu toate acestea, în calitatea sa de magnat al regatului, voievodul a beneficiat în multiple rânduri de daniile regale, care au constat fie în moșii în interiorul voievodatului, fie în beneficiile ce au decurs din atribuirea funcției de comite al unor comitate învecinate voievodatului. Se asistă astfel în anumite perioade (la sfârșitul secolului al XIV-lea sau în epoca lui Ioan de Hunedoara) la o lărgire a atribuțiilor voievodale asupra comitatelor

Arad, Csongrád, Bihor, Caraș, Cenad, Timiș, Bekes, Zarand sau Keve, cercetătoarea observând pe bună dreptate că aceste unități teritorial-administrative au gravitat în decursul timpului mai degrabă spre Transilvania decât spre restul regatului.

Din perspectivă socială, autoritatea voievodului s-a extins asupra întregii nobilimi a regatului cu moșii în zonă, el numind comiții celor șapte comitate și ținând scaun de judecată cu unul sau mai multe comitate, inițial la Sântimbru, ulterior la Turda. La fel ca în cazul palatinului, autoarea ia în discuție și aparatul administrativ aferent demnității voievodale, începând cu vicevoievodul numit prin voința voievodală, și până la o adevărată cancelarie voievodală compusă din vicevoievod, protonotar, cancelar, scribi și dieci. Deși recunoaște că este dificil de identificat în plan documentar existența unei cancelarii de sine stătătoare încă din veacul al XIV-lea, autoarea înclină să creadă că importanța și complexitatea funcției nu s-ar fi putu exercita în parametri optimi fără funcționarea unei asemenea cancelarii încă din această perioadă.

Din perspectivă terminologică, se constată în lucrare că formula uzitată pentru desemnarea adunărilor prezidate de voievod a fost aceeași ca pentru întreg teritoriul regatului, respectiv cea de *congregatio generalis*, deși au fost întâlnite și excepții sub forma de *convocatio generalis*, *congregatio nostra* sau *concilium*. Au fost identificate mai multe categorii de adunări, avându-se în principal în vedere participanții. O primă clasificare se referă la funcționare în paralel a adunărilor celor șapte comitate prezidate de voievod, a adunărilor generale ale sașilor conduse de comitele lor, precum și a adunărilor secuilor conduse de comitele acestora. În cazul românilor, aflați peste tot pe teritoriul voievodatului, se constată că aceștia nu au avut dreptul la asemenea adunări, nefiind incluși în națiunile privilegiate, în cazul lor fiind întâlnite doar adunări la nivelul districtelor românești din zone precum Hațeg, Maramureș, Făgăraș, unde temeiul legislativ s-a fundamentat pe acel *ius valachicum*.

Din altă perspectivă, cea a convocării și prezidării acestor adunări, autoarea face distincție între congregațiile general convocate și prezidate de rege și adunările generale convocate și conduse de voievod din cadrul Transilvaniei. Primele dintre acestea au fost prilejuite de prezența regelui în zonă și au judecat cauze cu impact în zonă, cauze în care au fost implicate personaje influente sau pricini care își aveau părțile situate în două structuri administrative distincte, scoase de sub influența voievodului. Conducerea acestor congregații a aparținut persoanei regale, asistată de magnați și prelați, eventual de voievod, autoarea menționând că nu există nicio dovadă asupra prezenței la aceste adunări a palatinului sau a judeului curții regale. Au fost identificate cazuri în care s-au luat și hotărâri cu caracter legislativ care au reglementat practica judiciară în zonă, deși cercetătoarea se interoghează asupra modalităților în care asemenea

hotărâri locale au coabitat cu cele adoptat la nivelul regatului. În urma parcurgerii documentației referitoare la acest tip de adunări generale, istoricul Susana Andea a constatat că nu se cunoaște să se fi păstrat invitații de participare pentru veacul al XIV-lea, așa cum au fost identificate pentru secolul următor. Pe de altă parte, autoarea apreciază că aceste congregații, prin profilul lor, au reunit cea mai largă participare a structurilor sociale ale voievodatului, ele reunindu-se fie la Alba Iulie, fie la Turda.

În ceea ce privește congregațiile generale convocate și conduse de voievod, se evidențiază faptul că ele au reprezentat majoritatea adunărilor ținute la nivelul Transilvaniei până la sfârșitul perioadei angevine, autoarea propunând a se face distincție între adunările generale conduse de voievod cu participarea nobilimii, sașilor, secuilor și a oamenilor de orice stare și condiție (convocate din poruncă regală), adunările generale obișnuite cu participarea nobilimii și, uneori, a oamenilor de orice stare și condiție (convocate de voievod) și adunările restrânse (parțiale) conduse de voievod cu participarea a 2–3 comitate.

S-a încercat și specificarea temeiului legislativ al deciziilor luate în cadrul congregațiilor generale ale voievodatului Transilvaniei, însă observațiile cercetătoarei califică referirile la acest aspect ca fiind imprecise și vagi. În consecință, domnia sa se realizează opiniei generale potrivit căreia legile valabile în regat au fost aplicate și în voievodat, cu amendamentul că există posibilitatea ca anumite practici speciale să se fi menținut în unele zone cu individualitate puternică, acolo unde nobilimea locală a reușit să își păstreze tradițiile diferite de cele ale regatului (de exemplu, aplicarea *iuxta legem Olachalem*). Cu toate acestea, din informațiile documentare aferente perioadei angevine nu reiese folosirea acestor practici la nivelul adunărilor generale voievodale. În ceea ce privește cronologia adunărilor, autoarea a putut observa că în cazul congregațiilor voievodale nu au existat reguli în ceea ce privea ziua de început a adunării, cel puțin până la sfârșitul domniei lui Carol Robert. Adunările au fost convocate în oricare din zilele săptămânii, mai puțin vinerea sau în zilele de mare sărbătoare, predominând totuși zilele de duminică și luni. Cât despre durata lor, la fel ca în cazul adunărilor palatiale, la început congregațiile voievodale au avut o durată mai redusă, de 1–3 zile, pentru ca pe parcursul vremii să se lărgască la 5, 8 sau chiar 16 zile. Ținute inițial anual, adunările generale voievodale au ajuns treptat la o frecvență bianuală (primăvara și toamna). Cauzele judecate în cadrul congregațiilor voievodale se pare că au avut în general un grad mai mare de dificultate, fiind cel mai adesea trimise de la scaunul de judecată al vicevoievodului sau de însuși regele sau voievodul. Autoarea precizează faptul că a depistat puține date care să certifice faptul că au existat și cauze trimise de comitate, lipsind însă cu desăvârșire referirile la posibile cauze care ar fi fost trimise în adunările generale voievodale de către orașe.

Centrul de greutate al lucrării de față este dat de listele congregațiilor palatinale și voievodale depistate de cercetătoare, începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și derulate în întreaga perioadă angevină. Importanța alcătuirii lor este multiplă căci, pe lângă actele edite identificate în colecțiile de documente, au fost accesate numeroase surse inedite, care adugă consistență întregului eșafodaj ideatic. Extrem de pertinenta analiză pe text a tuturor acestor documente a permis identificare elementelor constitutive ale acestor adunări, terminologia actuală fiind permanent dublată de formulele de cancelarie care dau un înalt temei științific tuturor aserțiunilor susținute în discursul istoriografic. Întocmirea acestor evidențe este cu atât mai utilă cu cât, pornind de la ele, se ramifică o serie de tematici ce țin de date, cronologie, analiză socială, administrativă sau politică care pot fi inițiate prin cercetări ulterioare. Deosebit de utile sunt și datele de identificare ale fiecărui document în parte, fapt ce ține de acribia și de responsabilitate științifică care caracterizează întreaga lucrare. Discursul istoric, susținut cu eleganță, dar și cu sobrietatea cerută de analiza riguroasă a surselor de epocă, ridică întrebări, propune soluții sau ipoteze de lucru, dovedind o metodă de cercetare fără cusur. Suntem, în consecință, în fața unui demers de o înaltă ținută academică, care îmbină analiza izvoarelor documentare și istoriografice cu interpretarea comparată a informației, rezultând o contribuție istoriografică ce se identifică drept un excelent instrument de lucru, menit să susțină noi direcții de cercetare asupra fenomenului congregațional la nivelul regatului maghiar și al Transilvaniei.

Ligia Boldea

Livia Magina, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 310 p.

Abordarea unei chestiuni de istorie instituțională medievală o datorăm doamnei Livia Magina, o tânără și harnică cercetătoare a spațiului medieval al Transilvaniei și Banatului. Studiile de până acum despre istoria instituțională, cele de istorie urbană jalonează o direcție de cercetare bine definită, în care s-a înscris deja și, în egală măsură, dovedește stăpânirea instrumentarului de lucru în domeniul paleografiei latine medievale. De altminteri, în cursul anului 2014 Livia Magina, alături de Adrian Magina, a editat volumul de documente medievale despre orașul Timișoara și comitatul Timiș, adunate de Pesty Friges (*Oklevelek Temesvármegyé és Temesvár város történetéhez*, II, 1430–1479, Editura Mega, 2014, 478 p.). Ea se înscrie astfel în grupul, nu foarte